

Герасимчук Н.А.

к.е.н, доцент

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України (м.Київ)*

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті вивчена система взаємовідносин суб'єктів з приводу об'єктів підприємницької діяльності в інституціональному полі, обґрунтовані формальні та неформальні умови, які забезпечують його розвиток.

Ключові слова: інституції, формальні та неформальні умови, підприємництво.

Постановка проблеми. В епоху глобалізації економіки розвиток інститутів у всіх сферах діяльності стає головним завданням світової спільноти. Одним з діючих моделей інституційного розвитку є Європейський союз, на базі досвіду якого можна вивчити механізми формування інституцій та виокремити ключові принципи успіху.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Розвиток інституціоналізму як напряму економічної науки висвітлено у працях фундаторів інституціональної теорії А. Алчіана, О. Вільямсона, Т. Веблена, М. Олсона, Д. Норта, Дж. Ходжсона та ін. Серед вітчизняних дослідників підприємницького аспекту інституціоналізму та інститутів регулювання підприємництва відомі роботи таких авторів: В. Зіновчука [1], М. Маліка [3], О. Мороз, С. Степаненко [6], О. Шпикуляка [8] й ін. Вагомий внесок у вирішенні проблеми функціонування інституціональних засад підприємництва здійснили вітчизняні економісти В.Г. Андрійчук, В.В. Зіновчук, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, Г.В. Черевко та ін. Роль та місце інституціональних засад у світовій економіці розкрито у працях таких вчених світового рівня, як Вільям Майерз, Ульрих Кестер та інші. Подальший розвиток інституційної теорії засноване на міждисциплінарному науково-дослідному підході, завдяки чому створюються необхідні умови для більш повного і глибокого розкриття сутності та законів якісно різних явищ, що впливають на процес формування інститутів.

Об'єкти та методика досліджень. Об'єктом дослідження є процес формування, розвитку та функціонування інституційних засад розвитку підприємництва в Україні. Теоретичною та методологічною основою стали наукові погляди, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Процес дослідження базувався на загальнонаукових (індукції та дедукції, метод аналізу і синтезу) та спеціальних економічних методах: абстрактно-логічному, зокрема прийомів аналогії і співставлення для теоретичного узагальнення результатів досліджень та формулювання висновку, аналітичному (при дослідженні особливостей формальних та неформальних важелів) та монографічному (з метою вивчення окремих складових інституційного розвитку).

Результати досліджень і їх обговорення. Перехід України до ринкової економіки ознаменувався відмовою від монополії організаційно-адміністративного способу господарювання і долучитися до більш ефективного економічного інституту, в основі якого системний комплексний механізм управління діями суб'єктів підприємницької діяльності. Основні з сучасних механізмів інститутів управління та їх склад наведено в таблиці 1:

Таблиця 1.

Склад інститутів управління

Механізми (фактори)	Склад механізмів (факторів)
1. Економічні механізми	1.1. Механізм конкуренції і ринкового ціноутворення товарів, робіт, послуг підприємницької діяльності;
	1.2. Механізм інвестицій у розвиток підприємництва;
	1.3. Фактор державного регулювання та державної підтримки підприємницької діяльності;
	1.4. Чинник відтворення основних виробничих потужностей суб'єктів підприємництва;
2. Організаційні механізми	2.1. Механізми структурної організації відносин між суб'єктами підприємницької діяльності;
	2.2. Організаційно-адміністративні механізми, що дозволяють регулювати відносини між працівниками всередині суб'єкта (трудова правовідносина);
	2.3. Чинники інформаційної підтримки підприємництва;
	2.4. Фактор, що враховує ступінь міжнародного впливу на зміну організаційної структури підприємництва України;
3. Правові механізми	3.1. Правовідносина за способом дій та організації суб'єктів підприємницької діяльності;
	3.2. Правовідносина в господарській діяльності з приводу об'єктів, що виникають між суб'єктами підприємництва;
	3.3. Фактор, що враховує відносина з державними органами влади з позиції владної підпорядкованості дій суб'єктів підприємництва - публічна сторона підприємницької діяльності;

	3.4. Фактор, що закріплює судовий захист інтересів суб'єктів підприємницької діяльності;
4. Інші механізми (фактори)	4.1. Механізм реалізації загальної соціально-економічної політики держави;
	4.2. Фактор зовнішньоекономічної політики;
	4.3. Фактор, що враховує використання новацій у підприємницькій діяльності;
	4.4. Фактор, що враховує виникнення громадянського суспільства на території України, позитивне (ефективне) вплив його (суспільства) на розвиток підприємницької діяльності.

Інститут управління підприємництвом України є багаторівневим. Основні ланки управління - суб'єкт, об'єкт і їхні відносини в підприємницькій діяльності. Управління підприємництвом на мікро-рівні формується під впливом (з урахуванням) законів виробничо-комерційної середовища. На макрорівні суб'єкти підприємництва реалізують свої об'єктні інтереси з урахуванням впливу державної та муніципальної влади, які формують певний законодавчий і виконавчий процес реалізації підприємницького права.

Інститут підприємництва України у своїй основі ґрунтується на принципах господарської діяльності суб'єктів підприємництва, які забезпечуються всім комплексом формальних і неформальних правил і норм.

Для підприємницької діяльності в сучасних економічних умовах характерні такі принципи:

1. Доцільність взаємодії для досягнення обопільних інтересів у результаті підприємницької діяльності суб'єктів цих відносин;
2. Рівноправність суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від ієрархічної структури управління і рівня, займаного на економічному полі;
3. Економічна свобода і заохочення підприємницької поведінки суб'єктів в основі своєї діяльності;
4. Заохочення добросовісної конкуренції та забезпечення захисту від монополії в рамках правової держави;
5. Державний вплив на суб'єктів з приводу об'єктів підприємницької діяльності, в основі якого лежить комплекс заходів економічного, соціального, правового та ін.. порядків, спрямованих на досягнення суспільно-необхідних господарських результатів;
6. Виконання законності для всіх суб'єктів підприємництва, що входять до переліку осіб-учасників підприємницької діяльності.

Принципи підприємництва України дозволяють сформулювати метод

підприємницьких відносин, який розглядається як сукупність способів і прийомів регулятивного впливу на відносини між суб'єктами з приводу конкретного предмета взаємодії.

Характером та властивостями підприємництва можна визначити ряд дій, вчинків з приводу конкретних цілей діяльності суб'єктів.

Основні ознаки і умови підприємницької діяльності наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Ознаки і умови підприємницької діяльності

ОЗНАКИ	ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОЗНАК
Сукупність прав і свобод	Вибір в ринковій кон'юктурі Доступ до ресурсів
Організаційне новаторство	Виробниче, комерційне, фінансове
Ступінь новизни товарів і послуг	Інноваційний, рутинний
Прибуток	Приватна, колективна, суспільна форми привласнення
УМОВИ	ІДЕНТИФІКАЦІЯ УМОВ
Наявність ринкового конкурентного середовища	Необмежене число товаровиробників
Різноманіття форм власності	Використання факторів виробництва в інтересах приватних осіб, групи осіб, суспільства

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що підприємницька діяльність має комплексний характер і їй притаманні наступні властивості:

- трансформація відносин на основі визначення мотивів підприємницької діяльності з урахуванням впливу на ці відносини інститутів - економічних, організаційно-адміністративних, правових у відповідності з природою елементів системи підприємництва;

- взаємодія суб'єктів підприємницьких відносин: владні (імперативні), що передбачають реалізацію відповідних норм права, з вказівкою відповідальних сторін і заходів примусового впливу; громадянсько-правові (диспозитивні), не передбачають вольового впливу, але ґрунтуються на стабільній культурі підприємницьких відносин.

Різноманітність дозволяє здійснити формування альтернатив у підприємницьких відносинах. Остаточний результат і його оцінку, міру ефективності обраного методу господарської діяльності можна дати лише по отриманню бажаного результату. Якщо одержані результати задовольняють суб'єктів підприємницької діяльності, то завдання регулювання відносин на базі обраного методу вирішена успішно, і навпаки.

Акцент на використання підходів еволюційно-інституціональної теорії в якості інструментальних дозволяє задіяти інституційну теорію прав власності і її основне поняття - трансакційні витрати [5]. Трансакційними або операційними витратами називаються витрати, що виникають у сфері обігу прав власності (конкретного об'єкта) та пов'язані з повною або частковою передачею цих прав іншим суб'єктам підприємницької діяльності (витрати на пошук інформації, витрати вимірювання якості, витрати опортуністичної поведінки, витрати специфікації і захисту прав власності, витрати ведення переговорів і укладення угод та ін.)

Аналіз цих витрат у підприємницькій діяльності дозволяє, в свою чергу, застосувати до неї теорему Коуза: якщо права власності всіх суб'єктів відносин будуть визначені, а трансакційні витрати дорівнюють нулю, то кінцевий результат максимізує ефективність підприємницької діяльності і не залежить від змін у розподілі прав власності.

У цьому зв'язку доречно підкреслити, що «віднесення прав власності до об'єктів власності - це функція юридичних правил, організаційних форм, методів правового контролю і норм поведінки, іншими словами - інституціональної системи» [6].

Інституційне середовище дозволяє виділити і структурувати характер неформальних і формальних обмежень, впливів на обчислення кількості і якості трансакції обороту підприємницької діяльності.

Комерційний оборот товарів, послуг у підприємницькій діяльності накладає на суб'єкти обмеження, які в цілому дозволяють структурувати відносини суб'єктів між собою. Ці обмеження регулюють витрати взаємовідносин між суб'єктами з приводу об'єктів підприємницької діяльності.

Економічні процеси підпорядковані певному зводу законів, що підтверджують права власності. Однак, крім формальних правил, що становлять значну частину сукупності трансакційних витрат, неформальні обмеження також істотно впливають на підприємницькі відносини суб'єктів.

В основі неформальних обмежень лежать формальні обмеження, але не завжди це тільки вони. Оскільки неформальні правила важливі самі по собі (а не просто як додаток до формальних правил), вони виникають на основі інформаційних ресурсів, переданих за допомогою соціальних механізмів і в цілому визначаються культурою суспільства. Можливо суспільство, під впливом певного менталітету не дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності вести себе неналежним чином, як заманеться, суспільство регулює поведінку суб'єктів неформальними способами. Ці способи,

правила задають рамки для організації підприємницьких взаємин. Щоб система соціального контролю ефективно діяла, правила повинні доповнюватися стандартами, що реалізують неможливість відхилення від прийнятого регламенту взаємин.

Управління, розподіл прав, обов'язків на основі неформальних правил формує відповідальність за шкоду, заподіяну іншими суб'єктами, а правозастосовної – правонаступність повинні закріплювати та обумовлювати стандарт, що характеризує суб'єкт в якості позитивного вибору учасника, суб'єкта підприємницьких взаємин у внутрішній і зовнішній ринкових середовищах.

Неформальні обмеження підприємницької діяльності пронизують всю сучасну економіку. Ці обмеження є продовженням, розвитком і зміною формальних правил, які санкціонуються нормами поведінки суб'єктів ринку. Вони дозволяють визначити внутрішні, обов'язкові для суб'єктів, стандарти поведінки.

Неформальні приписи виникли з формальних правил (або з їх урахуванням) для вирішення конкретних проблем обміну, але ніколи не є частиною формальних правил. Вибірчий вибір правил неформальних вчинків диктується соціальними нормами. Суб'єкт підприємницької діяльності приймає таке рішення, яке означає відмову від своїх інтересів на користь іншого суб'єкта, виходячи з адекватності вчинку інших суб'єктів по відношенню до нього в інших аналогічних підприємницьких – та комерційних випадках.

Неформальні обмеження, що виникають в процесі обміну, мають само стримуючий характер, так як вони надають процесам комерційного обороту більшу життєздатність за рахунок зниження витрат на трансакції (такі як оцінка, експертиза, контроль за дотриманням умов обміну й т.п.). У цьому випадку суб'єкт зацікавлений в тому, щоб всі, і він сам теж, дотримувалися даних обмежень і правил.

Неформальні обмеження моделюють прийоми та норми, орієнтовані на максимізацію особистої вигоди з урахуванням еволюції товарних і фінансових ринків.

Безпосередньо можна спостерігати за неформальними інституційними обмеженнями у їх непрямому впливі на здійснення формальних дій та правил – наприклад, при укладанні договорів, реєстрації відносин між суб'єктами з приводу об'єктів підприємницької діяльності.

Неформальні витрати за допомогою культури поведінки суб'єктів підприємницьких відносин беруть участь в постійній еволюції економічних інститутів. Вони не можуть відразу змінитися у зв'язку зі зміною норм формального порядку, оскільки впливають на ефективність прийняття управлінських рішень з приводу

об'єктів підприємництва.

Формальні правила доповнюють неформальні відносини і підвищують їх ефективність шляхом розвитку ієрархічних взаємин, обумовлених механізмами державної влади. Вони можуть знижувати витрати обігу (інформаційні, нагляд, контроль і т.п.) і дозволяють збільшити ступінь прихильності суб'єктів до неформальних правил поведінки їх на ринку.

Формальні відносини - це політика держави з приводу регулювання економічних відносин суб'єктів за допомогою видання і реалізації Конституції, кодексів, законів, нормативно-правових актів, підзаконних документів, спрямованих на ефективність здійснення суб'єктами підприємницької діяльності в рамках державних економічних інститутів.

Оскільки джерелом формальних та неформальних правил є суспільство, далі ці правила служать обмеженням відносин з приводу власності, які регулюються в сучасній Україні шляхом індивідуальних контрактів, укладених суб'єктами підприємництва.

Контракти та договори відображають всю структуру стимулів, закладених в праві власності і механізмів їх забезпечення. Суб'єктам підприємницьких відносин пропонується набір альтернативних можливостей і форми організації підприємництва, які вони створюють при укладанні договорів з приводу структури відносин власності.

Створення і здійснення системи неперсоніфікованого обміну шляхом укладення відповідних підприємницьких договорів - складний обмін, контрольований діями суб'єктів, може бути реалізовано шляхом створення механізмів контролю, здійснюється третьою стороною (третейський сторона – певний господарюючих суб'єкт або держава).

Створення складної системи контролю із залученням третьої сторони істотно збільшує витрати обігу і означає факт розвитку держави як примусової сили, здатної ефективно здійснювати контроль над реалізацією прав власності і забезпеченням дотримання договорів у результаті підприємницької діяльності.

Для того, щоб визначити права суб'єктів підприємництва з приводу об'єктів власності, захищати і контролювати хід їх виконання, потрібні інститути. Інститут підприємництва визначає розмір трансакційних витрат. Витрати трансакцій відображають зміст всього комплексу відносин інституту підприємництва.

Інституційна структура підприємництва, в кінцевому рахунку, визначає витрати трансакцій на рівні індивідуальних договорів за допомогою ефективності ринкових

впливів, з урахуванням розвинутої системи формальних і неформальних обмежень.

Суб'єкти підприємницької діяльності володіють можливостями, які залежать від інституціональних правил поведінки з приводу об'єктів підприємництва. Інституційні обмеження, які характеризують набір можливостей суб'єктів, є поєднанням формальних і неформальних обмежень, формують набір альтернативних правил поведінки суб'єктів. Стійкість інституту підприємництва ґрунтується на безлічі конкретних обмежень, що впливають на вибір в певних ситуаціях.

Інституційні обмеження можуть бути не найефективнішими для групи суб'єктів підприємницької діяльності, залучених до актів обміну, внаслідок чого інституційна модель передбачає потенційну можливість зміни як самого інституту підприємництва, так і суміжних з ним інститутів в інтересах набору альтернатив для найбільш ефективною угоди.

Формальні і неформальні обмеження створюють можливість для безперервних периферійних змін інституційної системи в контексті зміни інституту підприємництва. Ці зміни, в сенсі змін формальних і неформальних правил, поступово змінюють всю інституційну систему таким чином, що в ній виникає інший набір альтернативних рішень, дій суб'єктів з приводу об'єктів відносин підприємництва.

Комплекс інституціональних обмежень породжує різні поєднання обмежень, які в свою чергу відображають витрати на оцінку та контроль за ходом укладання та реалізації договорів суб'єктів підприємництва. Чим вище ці витрати, тим більшою мірою суб'єкти підприємницької діяльності будуть використовувати неформальні обмеження для вироблення умов обміну об'єктами підприємництва.

Трансакційні витрати підприємницького середовища - найбільш очевидні властивості інституційної системи, які виступають основою для обмежень обміну. Ці обмеження складаються з витрат обігу об'єктів підприємницької діяльності, що виявляються в ході ринкових відносин, які можуть бути виміряні, і витрат, які не піддаються виміру внаслідок виникнення неправових ситуацій.

Наявність цих невимірних витрат ускладнює точну оцінку всього обсягу трансакцій, породжуваних інститутом підприємницької діяльності. Наскільки наближено або точно буде дана оцінка трансакційних витрат обігу, настільки ефективно будуть реалізовані відносини суб'єктів підприємництва в рамках інституту.

Ринок в цілому – це сукупність інститутів, які збільшують або знижують ефективність відносин підприємництва, але значення реалізації конкретних відносин суб'єктів підприємницької діяльності базується на врахуванні економічного і

історичного зрізу підприємництва України.

Методологія дослідження підприємництва передбачає введення макро- і мікропідходів у вивченні розвитку економічної системи «підприємницька діяльність». При цьому необхідний рівень аналізу і синтезу цих результатів з урахуванням множинності факторів, які впливають на зазначену систему, викликає необхідність застосування спеціальних методів дослідження, зокрема, математичного моделювання.

Застосування різноманітних евристик - аналогій і образів у даному випадку стає не тільки доречним, але і необхідним, є «... природнім елементом процесу наукового дослідження » [2], дозволяє моделювати, досліджувати і робити відповідні висновки про економічні механізми та їх наслідки.

Висновки. Розглянута система взаємовідносин суб'єктів з приводу об'єктів підприємницької діяльності в інституціональному полі зумовлюють необхідність подальшого детального вивчення та адаптації європейського досвіду щодо створення сприятливого середовища для формування суспільно корисних інституційних засад формування підприємництва в усіх сферах, включаючи найбільш перспективну на сьогодні з огляду на низьку капіталоємність старту діяльності - туристичну. На сьогодні Україна знаходиться в досить вигідному становищі – в зв'язку з проведеними заходами щодо підготовки і проведення Євро 2012 вітчизняні туристичні підприємці отримали базу потенційних клієнтів з числа вболівальників та їх оточення. Створення чітких правил гри, що базується на інтересах всіх учасників ринку, допоможе використати сприятливі обставини в інтересах суб'єктів підприємництва та нашої держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Зіновчук В. В. Відродження і розвиток кооперативних підприємств в АПК / В. В. Зіновчук // Підприємництво в аграрній сфері економіки / ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка. – К. : ІАЕ, 2001. – 198 с.
2. Інституціональні засади трансформації в аграрній сфері // Збірник матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – Київ, 2011. – 670 с.
3. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.

4. Новини АПК-інформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com>
5. Норт Д. Інститути, інституційні зміни і функціонування економіки [Текст] : Монографія : Пер. з англ. А.Н. Несторенко / Д. Норт. – М.: Фонд економічної книги “Начала”, 1997. – 180с.
6. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : Монографія / С.В. Степаненко – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
7. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты : Манифест современной институциональной экономической теории : Пер. с англ. / Дж. Ходжсон – М.: Дело, 2003. – 345 с.
8. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.
9. Entrepreneurship at a Glance 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264097711-en>

ГЕРАСИМЧУК Н.А. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье изучена система взаимоотношений субъектов по поводу объектов предпринимательской деятельности в институциональном поле, обоснованные формальные и неформальные условия, обеспечивающие его развитие.

Ключевые слова: институты, формальные и неформальные условия, предпринимательство.

GERASYMCHUK N.A. INSTITUTIONAL BASIS OF RELATIONS OF SUBJECT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

In the article studied mutual relations of subjects system objects on business in the institutional field, justified formal and informal conditions to ensure its development.

Keywords: institutions, formal and informal conditions, entrepreneurship.